

UDK 81'373.2(497.6)

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Indira Šabić

PREZIMENA MILITARNOGA PORIJEKLA U BOSNI I HERCEGOVINI

U radu su analizirani oblici prezimena militarnoga porijekla u Bosni i Hercegovini. Građa koja je poslužila kao izvor za analizu prezimena u ovome radu ekscerpirana je iz naučnih studija i rječnika bosanskohercegovačkih prezimena, i telefonskih imenika sa prostora Bosne i Hercegovine koji su nastajali u periodu od 1960. do 2007. godine. U tvorbenoj analizi bh. militarnih prezimena je moguće utvrditi dva postupka: a) izravno imenovanje u odnosu na realije iz militarne domene bez tvorbenoga čina i b) posredno imenovanje (po pretku) tvorbenim činom. S obzirom na semantičke realije koje su služile kao motivi u procesu imenovanja, utvrđeni su sljedeći tipovi prezimena militarnoga porijekla: prezimena po vojnoj službi, prezimena po oružju u vojnim redovima, prezimena po zatečenome stanju (paćenička, mučenička ili stradalna prezimena i prezimena po somatskome nedostatku) i prezimena po raslojavanju porodice. Nositelji militarnih prezimena imenovani su s obzirom na zanimanje / vojnu službu, bez obzira na etničku i vjersku pripadnost.

Ključne riječi: antroponimija, akulturacija, militarizam, motiv imenovanja, militarno prezime

Si vis pacem, para bellum

Rat je realizirani oružani sukob između dviju ili više društveno organiziranih i vojnički opremljenih zajednica. S obzirom na globalizacijske promjene, industrijalizaciju, tehnologizaciju i društveni preustroj, kroz historiju su se mijenjali i različito interpretirali uzroci, modusi, razmjeri, ciljevi, percipiranja i projiciranja rata i ratovanja. Isprva, rat je interpretiran i prezentiran svrsishodnim, korisnim i etički prihvatljivim. Društveni preustroj postat će jedan od glavnih razloga izmjene takve interpretacije. Npr. iako su monoteističke religije u svojoj osnovi mirovne, isti religijski monoteizam dobija kroz manipulativne reinterpretacije karakteristike isključivosti, nesnošljivosti i bojovnosti, što postaje nezaustavljivim povodom za rat i ratovanje. S vremenom se definiraju sintagme pravedni rat (lat. *bellum iustum*), sveti rat i džihad, iako su učestala mišljenja da je spajanje riječi sveti i rat, samo po sebi jako svetogrđe i nemoralan čin. Ti su ratovi inspirirani prozelitizmom i nasilnim širenjem religije. K tome, rat je postao osnovno sredstvo stjecanja materijalnih dobara, teritorijalnoga i religijskoga širenja, stjecanja moći, osiguravanja prosperiteta, na račun drugih država.

OSMANLIJSKI SISTEM I VOJNA ORGANIZACIJA U BOSNI

Turski historičar Mehmed Fuad Köprülü, pozivajući se na rane osmansko-turske hronike, ističe da Osmanlije potječu iz područja centralne Azije, iz nomadskoga plemena Kayi Turaka, kao ogranak Turaka Oghuza, koji su pod pritiskom mongolskih najezda migrirali u Anadoliju tokom treće decenije XIII stoljeća. Kao naveske obliku *Osmanlije*, Köprülü interpretira pridjevke *osmanlijski* u političkome, a *turski* u etničkome značenju. Isprva mala grupa nomadskih i polunomadskih Turaka vremenom je pored muslimanskoga življa u strukturu svoj države infiltrirala i značajan broj nemuslimana: kršćana s Balkana i dijelova srednje Europe. Osnivačkom i osvajačkom energijom u neprekidnom ratničkom pohodu uspjeli su izgraditi jednu od najvećih i najdugotrajnijih imperija u historiji narodā.

Osmanlije su srazmjerno lahko osvajale Balkan zahvaljujući dvjema okolnostima: osvajačkom nagonu u ekspanziji i zatečenoj feudalnoj destrukciji koja je uzrokovala slabost osmanskih protivnika. Uspostava osmanlijskoga sistema u Bosni počela je postepeno od dvadesetih godina XV stoljeća. Izuzev militarne – vojne i agrarne – timarske domene, Osmanlije nisu oktroirali druge segmente života. U vojsku su

inključivali zarobljenike i plaćenike, mladi naraštaj regrutiran kroz sistem devširme, jednako muslimane i nemuslimane. Uživaoci timara (zemljišnoga posjeda) imali su dvojaku obavezu: ličnog vršenja vojne službe i mobiliziranja izvjesnog broja vojnika (broj je ovisio o površini posjeda i visini dohotka koji je posjed donosio).

Infiltriranje kršćana u osmanlijsku vojsku bila je prelazna metoda Osmanlija sračunata na to da se vlast u novoosvojenim zemljama Balkana brže i sistemski uspostavi i ukorijeni. Osvajanjem terena angažovali su i kršćane za razne vojne službe. Dvije najpoznatije kršćanske vojne organizacije bile su vojnici i martolozi, koji su za naknadu dobijali posjede u okviru timarskoga sistema, potpuno ili djelomično oslobođenu od poreza. S druge strane, npr. vojnički red delija uglavnom je regrutiran od Bošnjaka, te katolika i pravoslavaca koji su prihvatili islam. (usp. Imamović 1997: 130–138)

Militaristički ustroj Osmanskoga carstva koncipiran je načelom: *omnis spes in ferro* (sva nada je u maču), tako da je ratovanje bilo centralna grana gospodarstva. Taj je ustroj bio društveno funkcionalan dok se Carstvo teritorijalno širilo. Nakon toga uslijedili su, što je trajalo više od 200 godina, neuspješni pokušaju reformi s ciljem transformacije u mirnodopski model organizacije društva. U oba slučaja – ofanziva ili defanziva, gubici na ratištima su bivali rastući, a socijalna politika zbrinjavanja žrtava od XVIII stoljeća praktično nepostojeća.

BOSANSKA PREZIMENA OSMANLIJSKOGA PERIODA

Prezimenska pojavnost produkt je feudalnoga društveno-ekonomskog poretka, u kojemu je obitelj nastupila s izvjesnim diferencijalom, s jedne strane, unutar staleža nadređenih ili povlaštenih, s druge strane, unutar staleža podređenih ili inferiornih. Privilegija prvoga staleža očitovala se i u posjedovanju prezimenske jedinice u imenskoj formuli zbog prezentiranja ugleda i položaja te procesuiranju nasljednih prava i prenošenju stečenih povlastica na potomstvo. Zbog toga se kod vlastele prezimena javljaju već u XIII stoljeću, ali su ta prezimena više imala funkciju pridjevka. Takvi i slični pridjevci bili su međufaza, odnosno prijelazni element ili začetak budućim prezimenima. Važan poticaj nastanku i ustaljivanju prezimena u Europi bila je odluka Tridentskoga koncila (1545-1563) koja se odnosila na obavezu vođenja matičnih knjiga. Dakle, do XVI stoljeća u Bosni i Hercegovini patronimska prezimena nose uglavnom velikaši, a tek od odluke Tridentskoga koncila o obaveznom vođenju matica krštenih i vjenčanih, te Rimskim obrednikom (1614)

kojim se propisuje i vođenje matica umrlih, u jednom dugotrajnom procesu prezimena dobivaju i ostali slojevi društva. Prezimana jednom zapisana u župne matice postajala su stalna, nepromjenjiva i nasljedna.

Dakle, iako neka bh. prezimana datiraju već od XIII stoljeća, značajniji je broj prezimena nastao u XVI stoljeću kada Vatikan uvodi obavezu vođenja matičnih knjiga što je prema kauzalnosti značilo postupno ustaljivanje prezimena. *De facto* je moguće govoriti o postupcima poprezimenjavanja u srednjovjekovnoj Bosni, međutim, s njezinim padom pod upravu Osmanlijskoga carstva proces bh. poprezimenjavanja je počeo gubiti na intenzitetu iz više razloga:

1. kao odredbe Katoličke crkve, odredbe Tridentskoga koncila se nisu odnosile na muslimansko i na pravoslavno stanovništvo;
2. odredbe Tridentskoga koncila katolici su otežano provodili u nedostatku svećenstva, vjerske slobode ili zbog vjerskih preobraćanja;
3. u Osmanskome carstvu imensko-prezimenska formula se počela prakticirati za vrijeme vladavine Kemala Ataturka u XX stoljeću.

Matične knjige na prostoru današnje Bosne i Hercegovine katolici vode sistemski tek od početka XVIII stoljeća, ali da antroponimijska formula još nije dosegla ustaljenost i fosiliziranost među različitim popisima u kojima pri identifikaciji pojedinaca u imenskoj formuli nedostaje neka od sastavnica, specifična je i potvrda prezimena *Brezimenčić* u župama Livno i Žepče (usp. Nosić 2000: 141). Na općem planu prezimena su se na terenu današnje Bosne i Hercegovine počela sistemski zapisivati tek pred kraj osmanske i definitivno prakticirati tokom austrougarske uprave. Prezimenā je među kršćanima, a vjerojatno i muslimanima bilo, ali ona nisu sistemski zapisivana jer se još u XVIII stoljeću uglavnom bilježila samo antroponimijska formula tipa *Alija, sin Mehmeda*. Čak je do polovine XIX stoljeća u raznim defterima ili sidžilima moguće susresti imensku formulu bez prezimena, također u formulaciji lično ime + ime očevo; npr. 1817. godine identificirani su: *Lucija, kći Jakova; Simo, sin Petra; Jovan, sin Antona; Stojan, sin Koste; Ilija, sin Antona, Osman-baša, sin Omerov; Ahmed, sin Abdullahov* (GHB, Sidžil 57, str. 1,2, 3, 145; GHB, Sidžil 58, str. 165, 166; Sidžil 44, str. 236; usp. Kasumović 2011: 224)

Islamski svijet prezimensku sastavnicu u antroponimijskoj formuli usvaja tek u vrijeme Kemala Ataturka, u XX stoljeću (mnogi, ustvari, tek uvođenjem obaveznih vjenčanja i umrlica. U vezi s proširivanjem antroponimijske formule na prezimensku sastavnicu, u bosanskohercegovačkoj povijesti da se utvrditi tri moguća datuma nastanka bosanskih prezimena:

- a. XIII stoljeće – doba kada se prezimana definiraju kao pridjevici, čija je uloga nasljednosti relativna;
- b. XVI stoljeće – doba uvođenja vjenčanja, krštenica, umrlica, poslije Tridentskoga koncila, kada je nasljedna uloga prezimana relevantna;
- c. XX stoljeće – doba osmanlijskoga usvajanja prezimenske sastavnice, odnosno, ozakonjenja imensko-prezimenske formule. (usp. Šabić 2017)

Dakle, između XII i XIX stoljeća bosanska prezimana su evoluirala od rijetke pojave do zakonskim aktom propisane obaveznosti. S tim u vezi, prezimenski metamorfozis u bosanskome kontekstu uglavnom se očituje slijedom od pojavnosti preko usvajanja do ustaljivanja prezimenske sastavnice u antroponimijskoj formuli, koju su prvo ponijeli nadređeni a zatim godinama poslije podređeni. Riječju, velikaši su prezime dobili prije seljaka, muškarci prije žena, područja s naglašenim kršćanskim utjecajem prije onih kojima su gospodarile Osmanlije (naročito u rubnim krajevima srednjovjekovne Bosne, i kasnije Bosne kao integrirane jedinice Osmanlijskoga carstva, primjerice u Bosanskoj krajini koja je crkveno pripadala Zagrebačkoj biskupiji ili u istočnoj Hercegovini koja je bila "naslonjena" na Dubrovačku republiku).

Padom srednjovjekovne Bosne pod osmansku vlast, nestalo je samostalne srednjovjekovne bosanske države i, s njom zajedno, svih pravno-političkih atributa koji su joj pripadali. Nova struktura političkoga poretka uspostavila je nove društvene i ekonomske odnose i unutar tih odnosa nova prava i obaveze (čiflučenje, timari, zijameti, porezi, dažbine).

Posebna novost s dalekosežnim posljedicama bila je nova vjera – islam, koja je poslužila kao osnovica za nastanak posebnog etničkog subjektiviteta. Prihvatanje islama dalo je vjernicima svojevrsnu markiranost, kao što je, uostalom, bio slučaj i s prihvaćanjem kršćanstva u kršćanskim zemljama. Nova obilježja ogledala su se u raznim vidovima kulturnoga, javnog i privatnog života, u običajima, nošnji, književnosti i u osobnim imenima (Smailović 1977: 48; Purivatra 1970: 5). Bez obzira na motive i razloge zbog kojih su stanovnici počeli adoptirati novu vjeru i kulturu, bez obzira na vrijeme i način adoptacije, za ovo istraživanje relevantna je činjenica da se uz usvajanje nove vjere trebalo uzeti i novo lično ime kao formalni marker pripadnosti novoj religiji. Islamizirani svijet već je ustalio tradiciju da novi muslimani uzimaju imena iz jezika donosilaca islama (Arapa i Turaka). Takav je bio slučaj i na terenu srednjovjekovne Bosne.

PREZIMENA MILITARNOGA PORIJEKLA

Bosanski antroponimijski sistem imao je dvije glavne odlike: tvorbenu slivenost i semantičku prozirnost. Motivacija je bivala izrazito plodonosna, npr. ljudske osobine i svojstva, umne i fizičke sposobnosti i stanja, zanimanja, rodbinski odnosi, razna vjerovanja (s apotropejskim imenima koja su pokrivala više semantičkih realija), svijet u svoj fizičkoj pojavnosti (zemljopisni pojmovi i pojavnosti, biljke, životinje i njihovi dijelovi), apstraktni pojmovi duhovne nadgradnje i sl.

S obzirom da je obaveza uvođenja prezimenske sastavnice u antroponimijski obrazac, Bosnu zatekla u fazi njezinoga razvoja pod okriljem Osmanlijskoga carstva, mnoga bh. prezimena su formirana u XX stoljeću. S tim u vezi, mnogi su pojedinci dobivali prezimena tvorena od leksema turskoga porijekla bez obzira na etničku i vjersku pripadnost. Kako je taj period (novi vijek, vrijeme osmanskih širenja) imao glavnu karakteristiku rata i ratovanja, regrutacija i mobilizacija bile su učestala pojava. Porodica kao osnovna ćelija društva u takvim je okolnostima bila je narušena odvođenjem muških članova. A kako je proces oblikovanja prezimenske sastavnice uglavnom tekao preko antroponima, odnosno prema imenu živućega muškog člana porodice ili njegovoga pretka, po privremenom ili konačnom povratku iz rata, administracija je muškim članovima i njihovim porodicama, po obavezi, dodjeljivala prezimena. Za motiv u procesu imenovanja kod muslimana najčešće je služilo muslimansko ime. Kod manjega broja muslimana, te kod kršćana koji nisu imali ustaljena prezimena, motiv se tražio u trenutku imenovanja. S tim u vezi, često su razni segmenti ratovanja i ratne odlike imenovanoga ulazile u motivacionu sferu. Sudionici rada: vojnici, zarobljenici, emigranti dolazili su (ili su doneseni) u različitim stanjima i s različitim posljedicama: živi ili mrtvi, s vojnim priznanjima ili promaknućima, s različitim oblicima invaliditeta, odnosno sa somatskim nedostacima, socijalno dezintegrirani, slabe integrativnih potencijala i sl. Sve te, i druge slične semantičke realije služile su kao motivi u procesu oblikovanja prezimenske sastavnice, koja je pri tome dobijala odliku semantičke slivenosti i prozirnosti.

NOSITELJI MILITARNIH PREZIMENA

U periodu osmanske uprave i neposredno poslije njega, na bh. prostoru pojedinci su dobivali prezimena u kojima se na različite načine odrazilo vojno nazivlje, te prema statusu i zanimanju u vojnoj službi. Takva militarna prezimena mogla su biti tvorena

od idioglotskih ili aloglotskih elemenata, odnosno od leksema bosanskoga ili orijentalnoga porijekla bez obzira na etničku i vjersku pripadnost. Pogrešno je nositelje takvih prezimena poistovjećivati s turskim etničkim porijeklom ili ih isključivo dovoditi u vezu s muslimanskom vjeroispovjesti, iako su njihovi nositelji najčešće muslimani. Potvrde o militarnome prezimenovanju u narodnosnoj i vjerskoj različitosti je moguće evidentirati u naučnim istraživanjima, pa tako su Milan Nosić i Magdalena Vidinić u knjigama: *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena I* (obrađen prvi izvještaj biskupa Pavla Dragičevića popisa katolika iz prve polovine XVIII stoljeća) i *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena II* (obrađen izvještaj fra Marijana Bogdanovića iz druge polovine XVIII stoljeća) abecednim redom popisali katolike po župama i naseljima, sistematizirali prezimena hrvatskih starješina obitelji i evidentirali, pored ostalih, militarna prezimena orijentalnoga porijekla npr.: Tufek (Nosić 1998: 621), Delija (Nosić 1999: 117), Dizdar (Nosić 1999: 117), Azap (Nosić 1999: 108), Borozan (Nosić 1998: 178), Buzdoan (Nosić 2000: 142), Čomaga (Nosić 1998: 182), Čorda (Nosić 1998: 185), Garbin (Nosić 1998: 194), Džido (Nosić 1998: 291), Dizdarević (Nosić 1999: 117), Delić (Nosić 1999: 117), Džidić (Nosić 1998: 291), Ajduković (Nosić 2000: 137) itd. Rekorencije i korespondencije militarnih prezimena orijentalnoga porijekla zabilježene su i kod pravoslavnoga stanovništva u Bosni i Hercegovini, što je moguće potvrditi u knjizi *Prezimana Srba u Bosni* Đorđa Janjatovića npr.: Azap (Janjatović 1993: 22), Ajduk, Ajduković (Janjatović 1993: 23), Busdovan (Janjatović 1993: 61), Garabin (Janjatović 1993: 89), Čolak, Čolaković, Čolić, Čolović (Janjatović 1993: 389), Delija (Janjatović 1993: 107) itd.

TVORBA MILITARNIH PREZIMENA

Od trenutka kada prezime u službi lakše identifikacije postaje obligacionom sastavnicom imenske formule, dolazi do promjene njegova značenja. Dok je u pridjevačkoj fazi razvoja prezimenske sastavnice mačar nosio pridjevnik *Mačar* (u srednjem vijeku Deb. Not. 15, fol. 35-47, 20, XI, 1426) u obliku jednokratnoga prezimena srednjega vijeka, njegov sin je postajao *Mačar(ev)ić*. Dakle, bitno je razlikovati da li su prezimena nastajala izravnim ili posrednim imenovanjem (što je moguće otkriti tvorbenom analizom prezimena) kako bi semantika prezimena bila jasna, iako danas, u fazi obavezne prezimenske sastavnice u imenskoj formuli, onaj koji se preziva *Mačar* (Sarajevo, Goražde TIBHT 2007: 278, 814) nije mačar po zanimanju, niti je *Mačar(ev)ić* mačarev sin, nego daleki potomak.

U tvorbenoj analizi bh. militarna prezimena je moguće dvojako dijeliti - na sufiksalna i asufiksalna prezimena. Kod asufiksálnih prezimena motivirajući je leksem jednak prezimenu, a isti može biti naziv zanimanja odnosno naziv vojne službe ili neka realija (predmet ili pojava) iz militarne domene. Takva prezimena nastajala su izravnim imenovanjem u odnosu na realije iz militarne domene, bez tvorbenoga čina tj. onimizacijom npr:

- Čauš (Banja Luka TISRBiH 1970: 231; Novi Travnik, Mostar TIBHT 2007: 571, 672; Kasumović 2017: 57; Brčko TI076 1991: 46)
Delija (Sarajevo TIPTTS 1999: 164; Kasumović 2017: 65; Nosić 1999: 117)
Džeba (Sarajevo TISRBiH 1970: 58; TIPTTS 1999: 188)
Džebo (Sarajevo TIPTTS 1999: 188; Kasumović 2017: 70)
Dizdar (Sarajevo TISRBiH 1970: 54; TIPTTS 1999: 170; Prijedor TIBIHBL 1991/1992: 390; Kasumović 2017: 66; Nosić 1999: 117)
Dahija (Hadžići TIPTTS 1999: 14)
Azap (Nosić 1999: 108)
Begler (Konjic Milićević 2005: 228; Kasumović 2017: 40)
Feriz (Bogodol, Blagaj Milićević 2005: 344; Kasumović 2017: 77)
Bostandžija (Sarajevo TIBHT 2007: 57, 496; Kasumović 2017: 46)
Solak (Podlugovi, Sarajevo, Ilidža, Ilijaš, Vogošća, Donji Vakuf TIBHT 2007: 408, 763; Kasumović 2017: 173)
Tufekčija (Sarajevo TIBHT 2007: 456)
Borožan (Sarajevo TIPTTS 1999: 105; Nosić 1998: 178; Kasumović 2017: 46)
Čaluk (Sarajevo TIPTTS 1999: 127)
Hajduk (Radešina i Seljani kod Konjica usp. Milićević 2005: 374; Sarajevo, Konjic, Mostar TIBHT 2007: 164, 587; Kasumović 2017: 88)
Ajduk (Ljubuški Milićević 2005: 201; Kasumović 2017: 32)
Sablja (Ripci i Draževo kod Prozora, Poklečani kod Posušja usp. Milićević 2005: 612; Kasumović 2017: 167)
Mačar (Glasinac usp. Milićević 2005: 473; Kasumović 2017: 128)
Batina (Popovo usp. Milićević 2005: 226; Kasumović 2017: 40)
Brkljač / Brkljača (Banja Luka TIBIHBL 1991/1992: 13; Sarajevo TIPTTS 1999: 112; Nosić 1998: 179; Kasumović 2017: 47)
Topuz (Mostar, Bugojno, Gorazde TIBHT 2007: 636, 774, 824; Kasumović 2017: 189)

Čomaga (Sarajevo TIPTTS 1999: 143; Nosić 1998: 182; Kasumović 2017: 59)
Ćorda (Banja Luka TIBIHL 1991/1992: 20) od tur. *kürde* – sablja (usp. Nosić 1998: 185; Kasumović 2017: 62)
Garbin / Garbina / Garabin (Sarajevo TIBHT 2007: 143, TIPTTS 1999: 218; Janjatović 1993: 89) prema tur. *garabin* – kratka puška (usp. Nosić 1998: 194)
Džido / Džida (Nosić 1998: 291; Sarajevo, Blažuj, Ilijaš, TIBHT 2007: 121) prema tur. *cida* – koplje, tanko i dugačko, usp. Škaljić 1989: 240)
Tufek (Sarajevo, TIBHT 2007: 456; Nosić 1998: 621)
Kundak (Sarajevo, Vogošća, TIBHT 2007: 261)
Puška (Vareš, Janjatović 1993: 303; Sarajevo, Ustikolina, TIBHT 2007: 540, 820; Brčko TI076 1991: 94; Kasumović 2017: 160)

Nekada su na korijenski morfem, odnosno motivirajući leksem dodavani nastavci pa su dobijani raznorodni derivacioni oblici koji su jednako nastajali izravnim imenovanjem u odnosu na realije iz militarne domene – imenovali su direktno nositelja prema njegovom militarnom obilježju. Iz tog razloga su ovako tvorena prezimena uvjetno rečeno "neizvedena". Takva prezimena su u tvorbi sa sufiksima:

- ak*: Sabljak (Jajce, TISRBiH 1970: 260; Sarajevo, TIBHT 2007: 384; Kasumović 2017: 167)
- ar*: Puškar (Tarčin, Donji Vakuf, TIBHT 2007: 540, 751; Kasumović 2017: 160), Mačar (Glasinac Milićević 2005: 473; Kasumović 2017: 128)
- ica*: Sabljica (Dragočaj – Banja Luka TIBIHL 1991/1992: 146; Kasumović 2017: 167), Eškerica (Sarajevo TIBHT 2007: 132)
- ina*: Kundačina (Nosić 1998: 300).

Kod sufikslnih prezimena prezime se sastoji od osnove (motivirajućega leksema) i sufiksa, odnosno ona postaju posrednim imenovanjem (po pretku) tvorbenim činom, tj. sufiksacijom kao izvedena prezimena. Najosnovnija sufikslna determinacija producirala se prema porodici i vršila se prema neposrednom pretku, primjerice prema roditeljima, odakle nastaju patronimici (prezimana prema ličnom imenu oca) i matronimici (prezimana prema ličnom imenu majke), a od njih s vremenom postaju porodična imena, odnosno *prava prezimena*. Patronimik se iskazuje sufikslnim dodacima, posvojnim nastavcima kojima se označava pripadnost, upućuje na descendenciju, potomstvo, na vezu otac – sin, odnosno patronimijsko prezime označava potomka osobe koja je označena prezimenskom osnovom. Unutar sufikslnih patronimnih prezimena prepoznaju se takozvani pravi patronimski sufiksi

(oni koji sadržavaju i posvojni i deminutivno-hipokoristični element, npr. *-ović / -ević* od kojih prvi dolazi na nepalatalne osnove, a drugi na palatalne osnove) i nepravi patronimsko-hipokoristični sufiks *-ić*, koji sadržava samo deminutivno-hipokoristički element.

pravi patronimici (motivirajući leksem + sufiks *-ović / -ević*):

- Ajduković (Nosić 2000: 137; Janjatović 1993: 23)
- Beglerović (Sarajevo, Mostar TIBHT 2007: 42, 565)
- Ferizović (Sarajevo TIBHT 2007: 137)
- Sabljaković (Sarajevo, TIBHT 2007: 384)
- Solaković (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 408)
- Topuzović (Sarajevo TIBHT 2007: 453)
- Čaušević (Mostar TIBHT 2007: 571)
- Dizdarević (Sarajevo TIBHT 2007: 106; Nosić 1999: 117)
- Puškarović (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 369)

nepravi patronimici (motivirajući leksem + sufiks *-ić*):

- Batinić (Sarajevo, Ilidža, Blažuj TIBHT 2007: 38)
- Bostandžić (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 57)
- Dahić (Sarajevo, Konjic TIBHT 2007: 502, 576)
- Delić (Sarajevo TIBHT 2007: 100; Nosić 1999: 117)
- Dizdarić (Sarajevo TIBHT 2007: 107)
- Džidić (Nosić 1998: 291; Sarajevo, Ilidža, Vogošća, Mostar, Travnik, Vitez TIBHT 2007: 121, 580, 683)
- Puškić (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 369)
- Sabljić (Nosić 1999: 131)
- Tufekčić (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 456)

SEMANTIČKO-MOTIVACIJSKA KLASIFIKACIJA MILITARNIH PREZIMENA

Motivacijski su poticaji pri nadijevanju prezimena vezani za vrijeme, prilike i mjesto nastanka bez obzira na jezičko porijeklo tvorbenih leksema. Kako je u prošlosti teren Bosne i Hercegovine bio poprište različitih sukoba i ratova, ne čudi činjenica da bh. prezimena sadrži i prezimena koja su nastala od zanimanja, statusa, službe u vojsci.

To su uglavnom prezimena koja su nastala kao rezultat činjenice da je prvositelj bio izravno u vojnoj službi. S obzirom na semantičke realije koje su služile motivima u procesu imenovanja, utvrđeni su sljedeći tipovi prezimena militarnoga porijekla: prezimena po vojnoj službi, prezimena po oružju u vojnim redovima, prezimena po zatečenome stanju (pačenička, mučenička ili stradalna prezimena i prezimena po somatskom nedostatku), i prezimena po raslojavanju porodice.

Nomen est omen – prezimena po vojnoj službi

U Osmanskome carstvu vojnički korpus se dijelio na mnoge tipove vojnih jedinica, odnosno vojne redove: konjanici (farisi), stražari (azapi), oklopnici (džebedžije), dobrovoljci (džonulije), zapovjednici u tvrđavi (dizdari), delije itd. Sve te službe, od kapetana do posljednjega vojnika, bile su nasljedne i prelazile su po sistemu odžakluka, sa oca na sina, starijega brata ili nekoga bližeg rođaka. Takva receptura se s vremenom prenijela i na proces imenovanja, pa su prilikom proširivanja imenske formule prezimenskom sastavnicom porodice često bivale prozivane po službi koju su muški članovi obnašali, s obzirom da su od ranije mogli ostavljati službu jednom od muških potomaka ili srodnika. Slično feudalnoj vojsci, mnogi od pomoćnih i glavnih redova su vremenom gubili na značaju, ukidani su ili su, jedan po jedan, do kraja XVIII stoljeća sami nestajali. Ta su zvanja su prisutna u osnovama prezimena, npr.:

Azap (ar. *àzab*, *àzap* – pripadnik posebnog roda vojske. Azapi su u mornarici služili kao puškari, a u kopненоj vojsci kao pješadija. Azapi su držali stražu u utvrđenim gradovima, kulama i mostovima. Njihov zapovjednik zvao se *àzapaga* ili *àzabaga*. usp. Škaljić 1989: 106)

Azap (Nosić 1999: 108; Janjatović 1993: 22)

Bajraktar (tur. *bayraktar* < pers. *bayrakdār*, usp. Škaljić 1989: 114, zastavnik, onaj koji nosi bajrak)

Bajraktari (Bosanski Šamac TI076 1991: 267)

Begler (tur. *beyler* – vrhovni vojni i civilni zapovjednik jedne veće oblasti ili pokrajine, koja se sastojala od više sandžaka; usp. Škaljić 1989: 130) u složenom obliku s imenicom *beg*, dakle *beglerbeg*, označavao komandanta sa širokim vojnim nadležnostima. Kad su uspostavljeni ejaleti kao administrativne jedinice, beglerbegu su dodijeljene pored vojnih i upravne kompetencije. (HODC 2004: 274)

Begler (Konjic usp. Milićević 2005: 228; Kasumović 2017: 40)

Bešlija (tur. *beşli* – pripadnik plaćene konjice, usp. Škaljić 1989: 139-140)

Bešlija (Sarajevo TIBHT 2007: 47)

Bostandžija (tur. *bostanci* – pripadnik sultanove tjelesne garde; usp. HODC 2004: 1048) Mladići dovedeni u devširmi koji su davani na rad u baštama i bostanima što su pripadali visokim državicima, nazivali su se *čikma bostandžijskoga korpusa*. Nakon određenog vremena upisivali su se u janjičarski korpus. Svaki je bostandžija prilikom prelaska u janjičarski korpus bio plaćen. Od XVIII stoljeća bostandžije su u janjičarskom korpusu većinom postajali konjanici. (HODC 2004: 427)

Bostandžija (Sarajevo TIBHT 2007: 57, 496; Kasumović 2017: 46)

Borozan (tur. *boruzen* – vojni trubač, usp. Škaljić 1989: 148)

Borozan (Sarajevo TIPTTS 1999: 105; Nosić 1998: 178; Kasumović 2017: 46)

Buzdovan / buzdohan (tur. *bozdoğan* – vrsta starinskog oružja, topuz, usp. Škaljić 1989: 157)

Buzdoan (Nosić 2000: 142)

Busdovan (Janjatović 1993: 61)

Čauš (tur. *çavuş* – niži zapovjednik; usp. Škaljić 1989: 166) je niži čin u vojsci ili dvorski službenik kojemu su povjeravani razni poslovi u saraju i izvan njega. Po rangu je niži od čehaje, a njemu su podložni bili aščibaše. Zajedno su nadzirali adžemije u njihovome radu. (HODC 2004: 425)

Čauš (Banja Luka TISR BiH 1970: 231; Novi Travnik, Mostar TIBHT 2007: 571, 672; Kasumović 2017: 57; Brčko TI076 1991: 46)

Čorbeg (tur. *çorbaci* – oficirski čin, zajednički naziv za zapovjednike orti u džematima – jajabaše, i odreda janjičarskoga age – buljukbaše, usp. HODC 2004: 1048).

Čorbeg (Novi Travnik TIBHT 2007: 674)

Dahija (tur. *dayi* – janjičarski starješina, usp. Škaljić 1989: 204; stariji čovjek koji je bio u boju, kapetan, starješina janjičarske vojske, usp. Skok 1971: 375)

Dahija (Hadžići TIPTTS 1999: 14)

Delije (tur. *deli* – poseban red konjice; usp. Škaljić 1989: 210) su organizirani krajem XV stoljeća. Najprije su djelovali samo duž granica u europskome dijelu Carstva, išli su u vojne pohode ispred vojske. Isprva su bili garda velikoga vezira i drugih vezira, a od kraja XVII stoljeća organizirali su se kao pratnja beglerbegova i vezira u pokrajinama, i za to su bivali plaćeni. (HODC 2004: 486)

Delija (Sarajevo TIPTTS 1999: 164; Kasumović 2017: 65; Nosić 1999: 117; Janjatović 1993: 107)

Dizdar (pers. *dizdār* – zapovjednik tvrđave ili utvrđenog grada; usp. Škaljić 1989: 221) je bio pripadnik vojne klase koje je vodio brigu o utvrđenju i zapovijedao jedinicama stacioniranim u utvrđenju. (HODC 2004: 1049)

Dizdar (Sarajevo TISRBiH 1970: 54; TIPTTS 1999: 170; Prijedor TIBIHBL 1991/1992: 390; Kasumović 2017: 66; Nosić 1999: 117)

Kastel i kaštel (lat. *castellum* – utvrđeni dvor, zamak, tvrđava; kastelan – u srednjem vijeku osoba koja je čuvala tvrđavu, utvrđeni zamak, porkulab, gradštak, kasnije nadzornik zamka; usp. Klaić 1982: 673)¹

Kaščel / Kaščel (Travnik, Novi Travnik TIBHT 2007: 714)

Džebe (tur. *cebeli* – oklopnik, naoružani neregularni vojnik, konjanik kojeg je sa sobom u rat vodio spahija; usp. Škaljić 1989: 234) u turskom jeziku doslovno znači *oklop* ili *pancir*. Vojnici džebedžijskoga korpusa su u vrijeme borbi snadbijevali janjičare oružjem: strijelama, lukovima, puškama, sabljama, motikama, lopatama, barutom, municijom, oklopima i kacigama. U vrijeme mira zadatak džebedžija bio je da oružje održavaju i čuvaju u skladištu – džebehani. Kada je u vojni pohod išao sultan ili veliki vezir, odlazili su i svi vojnici džebedžije, a kad je vojsku predvodio neki drugi vezir, u vojnu je odlazio određeni broj džebedžija. (HODC 2004: 465)

Džebe (Sarajevo TISRBiH 1970: 58; TIPTTS 1999: 188)

Džebo (Sarajevo TIPTTS 1999: 188; Kasumović 2017: 70)

Feriz (tur. *farisî*) bio je vojni red, glavni red plaćene konjice u tvrđavama (HODC 2004: 1050; Kreso) tvrđavski konjanici, dio garnizonske službe, kasnije su patrolirali po agalucima u sklopu teritorijalne vojske (Kreso 2013: 189, 214)

Feriz (Bogodol, Blagaj usp. Milićević 2005: 344; Kasumović 2017: 77)

Solak (tur. *solak* – pješaka tjelesna garda, usp. HODC: 1057) Prema Šimunoviću (1985: 191) ovaj turcizam se javlja u značenju pripadnik janjičarskoga gardijskog korpusa ali i ljevorukog čovjeka.

Solak (Podlugovi, Sarajevo, Ilidža, Ilijaš, Vogošća, Donji Vakuf TIBHT 2007: 408, 763; Kasumović 2017: 173)

Tufekčija (tur. *tüfekçi* – majstor i vojnik koji je izrađivao puške ili pripadnik organizacije čuvara u saraju, usp. HODC: 1057)

Tufekčija (Sarajevo TIBHT 2007: 456)

¹ U vezi sa značenjem ovoga prezimena zanimljiva je priča o dvojici pjesnika: Mehmedaliji Maku Dizdaru i Juri Kaštelanu, koji su prilikom upoznavanja zamijenili prezimena jer imaju ista značenja osoba koja je čuvala tvrđavu ili bila zapovjednik u istoj. Kazuje Majo Dizdar u dokumentarnom filmu Slovo o Maku: "Kada su se Mak i Jure Kaštelan upoznavali, Mak Dizdar i Jure Kaštelan, namjerno podvlačim prezimena, Jure je rek'o: Jure Dizdar, a Mak je rek'o: Mak Kaštelan. Zašto? Zato što i dizdar i kaštelan znače zapovjednik tvrđave, grada." (arhiv BHRTV i FTV autorica Alema Kazazić, urednik Namik Kabil, proizvodnja 2017.)

Nefer (ar. *nāfār* – obični vojnik, vojnik – pješak, usp. Škaljić 1989: 490)

Nefer (Nosić 1998: 304)

Serdar (pers. *serdār* – vojskovođa, starješina janjičara, usp. Škaljić 1989: 559)

Serdar (Nosić 1998: 309; Sarajevo TIBHT 2007: 396)

Gazija (tur. *gazi* – ratni junak, usp. Škaljić 1989: 290)

Gazija (Sarajevo TIBHT 2007: 144)

Jamak (tur. *yamak* – bajraktarev zamjenik, regrut u janjičarskoj vojsci, usp. Škaljić 1989: 360)

Jamak (Sarajevo TIBHT 2007: 205)

Kavaz (tur. *kavas* – stražar, strijelar, usp. Škaljić 1989: 402)

Kavaz (Sarajevo TIBHT 2007: 235)

Keser (tur. *kesici* – junak, dobar borac koji siječe glave protivnicima, usp. Škaljić 1989: 406)

Keser (Sarajevo, Hadžići TIBHT 2007: 237)

Krvavac (Derventa usp. Janjatović 1993: 194; Kasumović 2017: 116) Akademijin rječnik (Rječnik JAZU) oblik *krvavac* navodi u značenju čovjeka koji proljeva tuđu krv, koji kolje, ubija, ali može biti riječ i o čovjeku junaku, ubojniku. Petar Šimunović piše da je prezime vjerovatno motivirano ljudima koji su se isticali u ratovima i po junaštvu dobili ime. (Šimunović 1985: 52)

Jednako kako su imenovani prema službi u vojsci, tako su mogli biti imenovani i prema istupanju iz vojske, npr. iz oblika čaluk (tur. *çalık* – onaj koji je otpušten iz janjičarske vojske i brisan iz knjiga janjičarskih odreda; usp. Škaljić 1989: 161). Za motiv imenovanja mogla je poslužiti i pripadnost drugoj strani, odnosno protivničkim redovima, npr. iz oblika hajduk (ar. *haydūd* – borac protiv turske vlasti za osobađanje naroda; usp. Škaljić 1989: 300; 1. odmetnik od turske vlasti i borac protiv nje za narodnu slobodu; 2. odmetnik uopće, razbojnik; 3. provalnik, lopov, tat, prepredenjak, previjanac; 4. momak slobodnog ponašanja, bečarina, junak; 6. tjelesni stražar, gardist, pandur; usp. Klaić 1982: 512).

Čaluk (Sarajevo TIPTTS 1999: 127)

Hajduk (Radešina i Seljani kod Konjica usp. Milićević 2005: 374; Sarajevo, Konjic, Mostar TIBHT 2007: 164, 587; Kasumović 2017: 88)

Ajduk (Ljubuški usp. Milićević 2005: 201; Kasumović 2017: 32; Janjatović 1993: 23)

Eškija / Eškerica (Sarajevo TIBHT 2007: 132) prema tur. *eşkiya* – odmetnici, hajduci (Škaljić 1989: 272)

Prethodno navedena prezimena nastala su izravnim imenovanjem u odnosu na realije iz militarne domene. Bliska njima su prezimena koja su nastajala posrednim imenovanjem (po pretku: patronimici po ocu, avonimici po djedu) iz ličnih imena, nadimaka ili jednokratnih prezimena militarnoga porijekla, i koja su mogla imati derivacijski raznorodne oblike s patronimijskim sufiksima *-ić*, *-ović*, *-ević*, npr.:

Ajduković (Nosić 2000: 137; Janjatović 1993: 23), Beglerović (Sarajevo, Mostar TIBHT 2007: 42, 565), Bešlić (Sarajevo TIBHT 2007: 47), Bostandžić (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 57), Dahić (Sarajevo, Konjic TIBHT 2007: 502, 576), Delić (Sarajevo TIBHT 2007: 100; Nosić 1999: 117), Dizdarić (Sarajevo TIBHT 2007: 107), Dizdarević (Sarajevo TIBHT 2007: 106; Nosić 1999: 117), Čaušević (Mostar TIBHT 2007: 571), Eškić (Sarajevo TIBHT 2007: 132), Ferizović (Sarajevo TIBHT 2007: 137), Gazić (Sarajevo TIBHT 2007: 144; Nosić 1998: 293), Jamaković (Sarajevo, Mostar TIBHT 2007: 206, 593), Serdarević, Serdarović (Nosić 1998: 309), Solaković (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 408), Tufekčić (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 456) itd.

PREZIMENA PO ORUŽJU U VOJNIM REDOVIMA

Motiv u procesu imenovanja je moglo biti i oružje koje su vojnici nosili u određenim vojnim redovima. S obzirom na masivnost i glomaznost prvobitnog vatrenog oružja, koja je otežavala njegovu upotrebu, neki su redovi preferirali pokretljivost, odnosno izbjegavali teške puške koristeći radije luk, koplje, strijele, mačeve ili sablje, pračke, sjekire, motike, lopate i sl. (usp. (HODC 2004: 465). Kao i na zapadu, u sklopu redova postojala je i pratnja: oružonoše (Kreso 2013: 183). S obzirom na to kojim su oružjem rukovali, ili koje su nosili, kasnije su mogli biti i imenovani preko istih, npr.:

Sablja (Ripci i Draževo kod Prozora, Poklečani kod Posušja usp. Milićević 2005: 612; Kasumović 2017: 167)

Sabljak (Jajce, TISRBiH 1970: 260; Sarajevo, TIBHT 2007: 384; Kasumović 2017: 167)

Sabljica (Dragočaj – Banja Luka TIBIHBL 1991/1992: 146; Kasumović 2017: 167)

Mačar (Glasinac Milićević 2005: 473; Kasumović 2017: 128)

Batina (Popovo Milićević 2005: 226; Kasumović 2017: 40)

Brkljač / Brkljača (Banja Luka TIBIHBL 1991/1992: 13; Sarajevo TIPTTS 1999: 112; Nosić 1998: 179; Kasumović 2017: 47)

- Topuz (Mostar, Bugojno, Gorazde TIBHT 2007: 636, 774, 824; Kasumović 2017: 189)
- Čomaga (Sarajevo TIPTTS 1999: 143; Nosić 1998: 182; Kasumović 2017: 59)
- Ćorda (Banja Luka TIBIHL 1991/1992: 20; Kasumović 2017: 62) od tur. *kürde* – sablja (usp. Nosić 1998: 185)
- Džido / Džida (Nosić 1998: 291; Sarajevo, Blažuj, Ilijaš, TIBHT 2007: 121) prema tur. *cida* – koplje, tanko i dugačko (usp. Škaljić 1989: 240)
- Jarak (Sarajevo, Mostar TIBHT 2007: 207, 593) prema tur. *yarak* – oružje, vojna oprema, (usp. Škaljić 1989: 362)
- Kudus (Sarajevo, Ilidža TIBHT 2007: 257) prema tur. *kuduz* – vrsta velikog topa, haubica (usp. Škaljić 1989: 422)
- Mizdrak (Sarajevo, Ilidža, Trnovo TIBHT 2007:306) prema ar. *mizrāq* – koplje čiji bodež ima bridove (usp. Škaljić 1989: 466)

Od polovine XV stoljeća raširila se upotreba kratkih pušaka kojima su naoružavani za borbu na distanci. S tim u vezi, i puška (pers. *tūfek*) ili neki njezin dio (tur. kundak – drveni dio puške usp. Škaljić 1989: 424) je mogao poslužiti kao motiv imenovanja: Puška (Vareš, Janjatović 1993: 303; Sarajevo, Ustikolina, TIBHT 2007: 540, 820; Brčko TI076 1991: 94; Kasumović 2017: 160)

Puškar (Tarčin, Donji Vakuf, TIBHT 2007: 540, 751; Kasumović 2017: 160)

Tufek (Sarajevo, TIBHT 2007: 456; Nosić 1998: 621)

Kundak (Sarajevo, Vogošća, TIBHT 2007: 261), Kundo (Sarajevo, Ilidža, Blažuj, TIBHT 2007: 261), Kundačina (Nosić 1998: 300)

Garbin / Garbina (Sarajevo TIBHT 2007: 143, TIPTTS 1999: 218) prema tur. *garabin* – kratka puška (usp. Nosić 1998: 194)

Pri ovakvoj interpretaciji svakako je potrebno ostaviti dovoljno prostora i za drugačija tumačenja, jer prezimena ovoga tipa (npr. Puškar, Mačar) svakako su mogla nastati i od naziva zanimanja u značenju *onaj koji izrađuje mačeve / puške*.

Prezimenima koja su nastajala direktnim imenovanjem po oružju bliska su prezimena koja su nastajala posrednim imenovanjem iz ličnih imena, nadimaka ili jednokratnih prezimena koja su tvorena iz identičnih osnova, i koja su mogla imati derivacijski raznorodne oblike s patronimijskim sufixima *-ić*, *-ović*, *-ević*, npr.:

Sabljić (Nosić 1999: 131), Sabljaković (Sarajevo, TIBHT 2007: 384), Batinić (Sarajevo, Ilidža, Blažuj, TIBHT 2007: 38), Džidić (Nosić 1998: 291; Sarajevo, Ilidža, Vogošća, Mostar, Travnik, Vitez, TIBHT 2007: 121, 580, 683), Topuzović (Sarajevo,

TIBHT 2007: 453), Puškić, Puškarić, Puškarević (Sarajevo, Ilidža, TIBHT 2007: 369), Tufekčija (Nosić 1999: 135) itd.

PREZIMENA PO REGRUTACIJI

Osmanlije su vojsku kvantitativno osnaživale mobilizacijom i regrutacijom od ratnih zarobljenika, zreloga muškog stanovništva i adoptacijom djece putem sistema devširme. Regrutacija, novačenje ili konskripcija opća je pojava u vrijeme rata i ratovanja. Regrutaciju, mobilizaciju ili devširmu, međutim, nisu svi jednako prihvatili. Dok su je muslimani doživljavali kao privilegiju, kršćani su se opirali, odbijali i oplakivali. S obzirom da je društvo kod Osmanlija poimano dvojako, kroz: a) klasu nadređenih koju su činili: vojna klasa ili *seyfiye* – ljudi pod oružjem, vojnici; dvorjani, ulema i administracija; b) klasu podanika ili tzv. raju – skupinu koja nije sudjelovala u vlasti i koja je svoju egzistenciju osiguravala poljoprivrednom proizvodnjom i trgovinom i davala poreze državi usp. HODC 2004: 597–631), Bošnjaci su vojni poziv smatrali značajnom povlasticom, jer su najobdareniji izdvajani za ličnu sultanovu pratnju i za razne službe na dvoru. Takva shvatanja i razilaženja između Bošnjaka i kršćana, posljedica su fenomena akulturacije, rezultat postojanoga i izravnoga dodira između pripadnika različitih kultura, koji uzrokuju preoblikovanje izvornih kulturnih modela jedne ili obiju skupina (Herskovits 1939: 4). A preoblikovanje je u kontekstu devširme značilo i religijsko preobraćenje na islam, i svakako u skladu s tim i potpunu preobrazbu običaja. Linton dopunjuje prethodnu definiciju akulturacije: ukoliko se jedna skupina divi drugoj, ona će uložiti velike napore da bi joj postala sličnom (što je bio slučaj s Bošnjacima, ističe I. Š.), a ako je prezire trudit će se da bude različita od nje. (Linton 1940: 5)

Od osnivanja Bosanskoga ejaleta, domaća vojska se regrutovala sa oko 3.000 osnovnih timara, ali je uživalaca bilo dosta više, pa je po zamjeni akindžija plaćenim delijama, njen kontigent dostizao oko 10.000 konjanika. (Kreso 2013: 188) S obzirom da je novi vojnički red delija, koji su činili uglavnom muslimani, Bošnjaci, bivao plaćan za vojna sudjelovanja, taj je *specificum* sam po sebi bio dovoljan marker i u kasnijem imenovanju, npr.:

Plaćan (Sarajevo TIPTTS 1999: 500)

Zaplata (Sarajevo TISRBiH 1970: 178)

U Osmanlijskome carstvu je postojala praksa da brojno konjaništvo koje je Carstvo širilo, branilo i stabiliziralo bude izdržavano vrstama nadarbinama, tačnije u okviru timarskoga sistema pravom na rentu (desetina i pristojbe na teret seoskoga stanovništva). Međutim, napredovanje u red spahija vremenom je postalo mnogobrojno i skoro nezaustavljivo, a da bi se omogućila sredstva za njihova plaćanja u obliku timara moralo se nastaviti s osvajanjima, često i protiv vojne i gospodarske logike. Tako je uživalaca timarsko-spahijskoga sistema bio ogroman broj, pa nije začuđujuće što je ista pojava poslužila i u procesu imenovanja. S obzirom na to iz kojega statusa (dobrovoljačkoga ili zarobljeničkoga) se pripisalo vojnome redu, nastaju imenovanja npr.:

Sloboda (Sarajevo TIPTTS 1999: 559; Kasumović 2017: 172)

Trampa (Sarajevo TIPTTS 1999: 625; Kasumović 2017: 190)

Doveden (Sarajevo TISRBiH 1970: 56)

Predan (Jelovac, Prijedor usp. Janjatović 1993: 299)

Ukraden (Sarajevo TISRBiH 1970: 169; Kasumović 2017: 193)

Janjičari su isprva bili regrutirani od ratnih zarobljenika, a kasnije kupljenjem djece putem sistema devširme koja je u kasnijoj kršćanskoj, naročito pravoslavnoj epskoj tradiciji bila ozloglašena i oplakivana kao *danak u krvi*. (Imamović 1997: 131) I Bošnjaci su bivali obuhvaćeni obavezom devširme, ali su je oni smatrali značajnom povlasticom zbog dugogodišnjega školovanja, profesionaliziranja, profiliranja, odnosno mogućnosti ostvarivanja vojne i političke karijere. I u ovoj različitosti u pristupu i interpretiranju sistema devširme između kršćana i muslimana na Balkanu moguće je prepoznati fenomen akulturacije.

U XVI stoljeću devširma je provođena na način da je sultan svojim ukazom, fermanom, postavljao povjerenika i janjičarskoga časnika za svaki okrug. Povjerenstvo je bilježilo ime, i ime oca, nekad i ime majke svakoga regruta (npr. *Ahmed, sin Mehmeda* usp. TKSM, D 10177 *Hamza - Petar, sin Stojana i majke Milice* usp. TKSM, D 9451), naziv mjesta na kome je regrutiran, i zapisivalo je njegov opis u registar, a zatim su upućivani u Istanbul na obuku i službu. Aladin Husić (2016: 51) ističe da je većina regrutiranih mladića potjecala iz muslimanskih porodica, te da se donja i gornja dobna granica kretala između 13 i 20 godina.

Da je specifičnost devširme vezana i za motiviranosti prezimenske sastavnice, moguće je vidjeti u prezimenu Adžem (tur. *acemioğlan* – strani dječaci koji su sistemom devširme odabrani u janjičarske regrute i u razne dvorske službe; usp. HODC: 1047):

Adžem (Sarajevo, Ilidža, Hadžići, Bugojno TIBHT 2007: 5, 653; Kasumović 2017: 32)

Tragove provođenja devširme moguće je interpretirati i u prezimenima tipa: Doveden (Sarajevo TISRBiH 1970: 56) ili Predan (Jelovac, Prijedor usp. Janjatović 1993: 299)

***Nomina sunt odiosa* – prezimana po zatečenome stanju**

Rat je bivao osnovno sredstvo stjecanja materijalnih dobara, teritorijalnog i religijskog širenja, stjecanja moći, osiguravanja prosperiteta, što se jedino ostvarivalo na račun drugih zemalja. Trajnost ratnih sukoba, nasilja, pustošenja, zločini i brutalnost, odražavaju se na biološko, socijalno, kulturno i duhovno stanje svih sudionika rata i ratovanja, direktnih ili indirektnih, te uzrokuju masovna stradanja koja se manifestuju u različitim vidovima: različitim oblicima invaliditeta, lakšim ili težim tjelesnim ili psihičkim povredama, smrću, raslojavanjem porodice i drugim vidovima trajnih posljedica. S tim u vezi, vojnici, oružonoše i drugi sudionici rata su se vraćali u različitim stanjima koja su mogla služiti kao motivi u procesu oblikovanja prezimenske sastavnice, npr.:

Tučen (Mašići i Romanovci kod Gradiške usp. Janjatović 1993: 373)

Ranica (Sarajevo TIPTTS 1999: 524)

Mrda (Sarajevo Janjatović 1993: 258)

Duran (Ravno Janjatović 1993: 119; Hadžići TIPTTS 1999: 15; Fojnica TIBHT 2007: 681; Kasumović 2017: 69) prema tur. *durmak* – onaj koji trpi, podnosi bol (Škaljić 1989: 228)

Duronja (Sarajevo TISRBiH 1970: 57)

Duraj (Prijedor TIBIHL 1991/1992: 391)

U slučajevima pogibije, porodice smrtno stradalog mogla su biti imenovane po načinu prema kojem se stradanje dogodilo, npr. Zaklan (Sarajevo TIPTTS 1999: 655; Dubica, Demirovac usp. Janjatović 1993: 136; Mostar TISRBiH 1970: 286; Bosanski Novi TIBIHL 1991/1992: 437; Bijeljina TI076 1991: 219), ili prema situaciji kada im je vijest prenesena, npr.: Oplakan (Osjek, Blažuj usp. Janjatović 1993: 272).

Ovakva receptura imenovanja s obzirom na stanje povratnika iz rata, oblik invaliditeta, odnosno somatski nedostak stradalnika, često se nalazila u motivacionoj sferi imenovanja, npr.:

Čolak (Sarajevo TIPTTS 1999: 141; Široki Brijeg, Ljubuški, Milićević 2005: 282; Bijeljina TI076 1991: 165; Kasumović 2017: 59; Nosić 1999: 116; Janjato-
vić 1993: 389) prema tur. *çolak* – čovjek koji je kljast, sakat u ruku, odnosno
jedoruk (Šimunović 1985: 190)

Čolaki (Sarajevo TIPTTS 1999: 141; Kasumović 2017: 59)

Čolo (Hadžići, Sarajevo TIPTTS 1999: 14, 141; Kasumović 2017: 59; Nosić 1999:
116)

Čolan (Sarajevo TIPTTS 1999: 142)

Kolak (Hum, Popovo, Stolac, Milićević 2005: 419; Sarajevo, Ilidža, Nišići TIBHT
2007: 242; Brčko TI076 1991: 71; Kasumović 2017: 119) prema tur. *kolak*
– čovjek kojemu je koji od okom nevidljivih organa odstranjen (usp.
Šimunović 1985: 190; Skok 1971: 123)

Topal (Sarajevo, Vogošća TIBHT 2007: 452; Kasumović 2017: 189; Nosić 1999:
135) prezime je izvedeno od tur. *topal* u značenju čovjek kljast, jednog
(usp. Šimunović 1985: 190)

Bezdrob (Pazarić TIPTTS 1999: 94–95; Kasumović 2017: 42)

Prezimenima koja su nastajala direktnim imenovanjem po zatečenome stanju
ratnika stradalnika, bliska su prezimena koja su nastajala posrednim imenovanjem iz
ličnih imena, nadimaka ili jednokratnih prezimena koja su tvorena iz identičnih
osnova, i koja su mogla imati derivacijski raznorodne oblike s patronimijskim
sufiksima *-ić*, *-ović*, *-ević*, npr.:

Čolaković (Sarajevo, Ilidža, Blažuj, TIBHT 2007: 83; Nosić 1999: 116), Čolić
(Sarajevo, Vogošća, Ilidža, TIBHT 2007: 83; Nosić 1999: 116), Kolaković (Sarajevo,
Ilidža, TIBHT 2007: 242), Topalović (Sarajevo, Tarčin, Ilidža, Vogošća, TIBHT 2007:
452; Nosić 1999: 135) itd.

PREZIMENA PO RASLOJAVANJU PORODICE

Kao i kod drugih slavenskih naroda, i na terenu Bosne i Hercegovine jedan rod
predstavlja srodničku zajednicu sačinjenu od više porodica, koje imaju porijeklo od
zajedničkoga pretka i koje nose isto prezime. Patrilinearnost je jedna od karakteristika
rodova u Bosni. Porijeklo se izvodilo gotovo isključivo prema muškoj liniji (što se
označavalo pojmom debela krv, za razliku od ženske tanke krvi). Francuski pisac
Fransis Kont, baveći se slavenskom kulturom izradio je opsežnu studiju (Kont,

Fransis 1989. *Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi* (VI–XIII vijek), Tom I, i Tom II, Biblioteka Retrospektive, Beograd), u kojoj je, između ostalog, opisao ranu fazu u dominaciji matrijarhata, unutar kojega su žene uživale nadmoć koja se očitovala čak i u odabiru muškaraca (seksualna selekcija). Međutim, povodeći se za drugim tradicijama i kulturama slavensko društvo podliježe indoeuropskoj patrijarhalnosti i patrilinearnosti. Dolaskom Osmanlija ojačana je patrijarhalnost i patrilinearnost, jer i prema osmankom konceptu glava porodice je muškarac i on mora poznavati vještinu upravljanja, izdržavati porodicu, oženiti se kako bi produžio lozu (HODC 2004: 655).

U ratu raslojavanja porodica su učestala, motivi raslojavanja su višestruki, a među najčešćima jeste fizička likvidacija članova porodice. Šanse za likvidaciju su veće na otvorenom frontu, kod direktnih sudionika, a kako su muškarci u vrijeme osmanskog ratovanja bili isključivi sudionici na bojištima, njihove likvidacije su bivale brojnije. Ostali članovi porodice, žene i ženska djeca (muška su regrutirana ili mobilisana) postajali su čuvarima ognjišta. Društvena piramida koja se temelji na porodici kao osnovnoj ćeliji društva, poprima novu dimenziju jer biva kvalitativno i hijerarhijski različita u odnosu na istu iz vremena mira. To se odražava na društvene, kolektivne i pojedinačne standarde, pa s tim u vezi i na sistem imenovanja. Ustaljeni obrazac porodičnoga imenovanja ostvarivao se preko muškoga člana porodice (preko muževog imena ili njegovog patronima), dok su u slučajevima muževe pogibije porodice sticale prezimena preko novoga statusa majke – udovičkog (mada pri ovakvoj interpretaciji treba ostaviti otvorena vrata i za druge načine interpretiranja, jer svaka udovica nije po nužnosti žena poginulog vojnika / ratnika), npr.:

Udovčić (Ilijaš TIPTTS 1999: 34; Sarajevo TISRBiH 1970:168; Zavidović
TISRBiH 1970: 228)

Udovički (Zenica TISRBiH 1970: 216; Kasumović 2017: 193)

Udovičić (Sarajevo TISRBiH 1970: 168; Široki Brijeg usp. Milićević 2005: 697;
Brčko TI076 1991: 109; Nosić 1999: 136)

Udovica (Kasumović 2017: 193)

ZAKLJUČAK

Militarna prezimena na terenu Bosne i Hercegovine nastajala su, uglavnom, u periodu osmanske vladavine na Balkanu. Pored toga što ih na topikalnom terenu karakterizira izrazita frekventnost, imaju odliku tvorebne slivenosti i semantičke prozirnosti.

Tvorena su bosanskim (npr. *Puška, Sablja*) ili orijentalnim leksemama (npr. *Ćorda, Garbin*) kao asufiksalna ili sufiksalna prezimena, direktno u odnosu na vojno nazivlje (npr. *Čauš, Solak*) ili posredno militarnim patronimom (npr. *Čaušević, Solaković*). S obzirom na semantičke realije koje su služile motivima u procesu imenovanja, utvrđeni su sljedeći tipovi prezimena militarnog porijekla u Bosni i Hercegovini: prezimena po vojnoj službi (npr. *Delija, Čauš, Dahija, Hajduk*), prezimena po oružju u vojnim redovima (npr. *Sablja, Puška*), prezimena po zatečenome stanju i to: paćenička, mućenićka ili stradalna prezimena (npr. *Tućen, Duran*) i prezimena po somatskom nedostatku (npr. *Čolak, Kolak, Topal*), i prezimena po raslojavanju porodice (npr. *Udovićić*). Tako utvrđeni tipovi prezimena mogli bi, s obzirom na opći karakter, biti univerzalni u okviru jednoga načina antroponimizacije – grupe prezimena koju objedinjava militaristićki motiv imenovanja. Najćešće je u osnovi opća imenica ili pojava iz opažajnoga svijeta u domeni rata i ratovanja. Prijelaz opće, konkretne ili apstraktne imenice iz apelativnoga polja, gdje ima funkciju oznaćavanja, u imensko polje, gdje ima funkciju imenovanja, moće biti izravan, npr. *Dahija* – janjićarski starješina, *Hajduk* – borac protiv turske vlasti, *Čolak* – jednoruk ćovjek, *Topal* – jednog ćovjek, ili posredan temeljen na nekom iskustvu i opažanju, npr. *Udovićić*. U radu su ekscerpirani prototipovi militarnih prezimena prvonositelja npr. *Topal* (Sarajevo, Vogošća TIBHT 2007: 452), a i njihovi derivacijski raznorodni oblici s patronimijskim navescima –ić, –ović, –ević koji se javljaju u funkciji markiranja descendentnosti (potomstva, izdanka, loze, roda) npr. *Topalić, Topalović, Topal-bećirović, Topalbegović, Topalhodzić* (Sarajevo TIBHT 2007: 452, 551).

IZVORI

1. GHB - Gazi Husrev-begova biblioteka, Sidžili – sudski zapisnici br. 44, 57, 58.
2. Kasumović, Ahmet (2017), *Rječnik karakteristićnih prezimena u Bosni i Hercegovini*, Perfecta, Sarajevo
3. Janjatović, Đorđe (1993), *Prezimana Srba u Bosni*, Prosveta-trgovina d.d., Sombor
4. Milićević, Risto (2005), *Hercegovaćka prezimena*, Svet knjige, Beograd
5. Nosić, Milan (1998), *Prezimana zapadne Hercegovine*, HFD, Rijeka
6. Nosić, Milan, Magdalena Vidinić (1999), *Bosansko-hercegovaćka hrvatska prezimena I*, HFD, Rijeka
7. Nosić, Milan (2000), *Bosansko-hercegovaćka hrvatska prezimena II*, HFD, Rijeka

8. TIS (1960), *Telefonski imenik Preduzeća poštanskog telegrafskog i telefonskog saobraćaja Sarajevo*, Oslobođenje, Sarajevo
9. TISRBiH (1970), *Telefonski imenik Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Preduzeća PTT saobraćaja SRBiH, Štamparsko preduzeće Kultura, Trebinje
10. TIS (1992), *Telefonski imenik Sarajeva*, Javno preduzeće PTT saobraćaja Bosne i Hercegovine, GIK OKO d. d. Sarajevo
11. TIPTTS (1999), *Telefonski imenik Javnog preduzeća PTT saobraćaja*, Javno preduzeće PTT saobraćaja Bosne i Hercegovine, Dom štampe d. d. Zenica
12. TIBHT (2007), *Telefonski imenik pretplatnika BH Telecoma 2007/2008*, BH Telecom d. d. Sarajevo
13. TIBIHL (1991/1992), *Telefonski imenik BiH Banja Luka*, Svjetlost – SARS, Sarajevo
14. TI076 (1991), *Telefonski imenik mrežne grupe 076 Brčko*, DP PTT Saobraćaja Brčko, DP
15. TKSM - *Topkapı Sarayı Müzesi*, D 10177, D 9451 – dokumenti o regrutaciji u adžemi oglane u Bosni 1565. godine

LITERATURA

1. Brozović Rončević, Dunja (2003), “Turski jezični sloj u hrvatskim prezimenima”, *Od indoeuropeistike do kroatistike: Zbornik u čast Daliboru Brozoviću*, 67–77
2. Herskovits, M. J. (1939), *Acculturation: The Study of Cultural Contacts*, New York
3. HODC (2004), *Historija Osmanske države i civilizacije*, priredio: Ekmeleddin Ihsanoğlu,
4. Husić, Aladin (2016), “O regrutaciji u adžemi oglane u Bosni 1565. godine”, ODC (2004), *Anali GHB* 45 (37), str. 43-62.
5. IRCICA Istanbul, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo
6. Imamović, Mustafa (1997), *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo
7. Kasumović, Fahd (2011), “Prijelazi na islam u sidžilima sarajevskog šerijatskog suda iz prve polovine 19. stoljeća”, u: *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju: zbornik radova 1*, Institut za istoriju, Sarajevo, 215-239.

8. Klaić, Bratoljub (1982), *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb
9. Kont, Fransis (1989), *Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi (VI–XIII vek)*, Tom I, i Tom II, Biblioteka Retrospektive, Beograd
10. Kreso, Muharem (2013), *Iskustva odbrane Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
11. Linton, R. (1940), *Acculturation in Seven American Indian Tribes*, New York
12. Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb
13. Slovo o Maku (2017), Dokumentarni film *Slovo o Maku*, Arhiv BHRTV i FTV, autorica Alema Kazazić, urednik Namik Kabil
14. Stojak, Rudi (1995), “O fenomenima antagonističke akulturacije”, *Naučni skupovi Psihosocijalni aspekti rata u Republici Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, knjiga 25, Sarajevo, 19–27
15. Šabić, Indira (2017), *Antroponimija i toponimija bosanskoga srednjovjekovlja*, Dobra knjiga, Sarajevo
16. Šimunović, Petar (1985), *Naša prezimena – porijeklo, značenje, rasprostranjenost*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
17. Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
18. Vlašić, Anđelko (2015), “Danak u krvi sultanu Osmanskog Carstva” (Tribute in blood to the sultan of the Ottoman Empire), *History.info: povijesni časopis*, br. 1, 20–27

MILITARY ORIGINS OF SURNAMES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

In the paper, the surnames of military origins in Bosnia and Herzegovina are given and analysed. The examples in this paper are excerpted from the scientific studies and dictionaries of Bosnian-Herzegovinian surnames and the telephone directories of Bosnia and Herzegovina published in the period from 1960 to 2007. In the formation of military surnames, it is possible to establish two ways: a) direct naming in relation to military motive, without formation; and b) indirectly naming (by the name of the father or grandfather) with formation by suffixation. With regard to their semantic realia which survived motives in the process of naming, the following types of military surnames are given: surnames by military rank, surnames by the use of the weapons, surnames by the status (martyrdom or victim surnames and surnames by somatic disadvantage), and surnames by family stratification.

Key words: anthroponimy, acculturation, militarism, motive for the appointment, military surnames

Adresa autora

Authors' address

Indira Šabić

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

indirasmajlovic@yahoo.com

